

Dudová, Radka (ed.): *Nové šance a rizika. Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*

Bartošová, Michaela

Veröffentlichungsversion / Published Version

Rezension / review

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Bartošová, M. (2009). Dudová, Radka (ed.): *Nové šance a rizika. Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. [Review of the book *Nové šance a rizika. Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*, by R. (. Dudová)]. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 45(4), 839-843. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-69399>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

analytického jazyka či interpretačního přínosu kapitol nemusí být vzhledem k formě knihy – editovaného sborníku – oprávněná, přesto zde schází vyjma lákavého editoria Jany Cvikové červená nit, jež by napomohla k lepší orientaci a zároveň k tomu vyhnout se častému opakování stanovisek k tématu, která čtenářstvo mohou unavit. Stejně tak lze ve sborníku, resp. jeho druhé studii, postrádat hlubší analýzu neplacené (nedocené) práce zejména žen – tj. vykonávání domácích prací, péče o druhé apod., absentuje zde komplexní analýza a interpretace vztahu ekonomiky péče vůči nerovnostem v odměňování. Stejně tak došlo k nesouladu v práci s dualistickými kategoriemi – na jedné straně je zde snaha o jejich rozmělnění, na straně druhé se o kategorie (často pojmenované jako skupiny) studie strategicky opírají.

Martina Hynková

Poznámka

Recenze vznikla s podporou Grantové agentury Akademie věd České republiky v rámci výzkumného projektu „Vůlba vzdělání a anticipace šancí na pracovním trhu z genderové perspektivy“ (GA403/06/0067).

Radka Dudová (ed.): *Nové šance a rizika. Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2008, 308 s.

Z pera socioložek z oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu Akademie věd ČR či pod jejich editorským vedením vyšla v posledních letech řada monografií zabývajících se proměnami partnerského a rodinného soužití, genderových vztahů v oblasti práce i soukromí nebo obecně souvislostmi soukromého a pracovního života. Jedna z posledních publikací, tentokrát s editorským vedením Radky Dudové, nabízí empirické uchopení těchto vzájem-

ně souvisejících témat. Z hlediska sociálněvědního zaměření jsou v knize hodnotně propojeny poznatky ze sociologie rodiny (a partnerského života) a genderových studií na jedné straně a sociologie exkluze či obecněji sociálně politického diskurzu na straně druhé. Konkrétně jde o celkem devět kvalitativních studií, rozdělených tematicky do dvou částí, kdy prvních pět se věnuje „dopadům různých forem flexibilizace práce na soukromý, rodinný a partnerský život lidí pracujících ve specifických segmentech pracovního trhu“ a ostatní čtyři se orientují na „specifické skupiny ohrožené marginalizací na pracovním trhu“ (s. 12–13). Z tohoto dělení je vyčleněna poslední studie zaměřená na obecnější problematiku souvislosti rodičovství a změn na trhu práce na příkladu bezdětných třicátníků a třicátnic.

Úvodní kapitola shrnuje obsah knihy a nastiňuje společnou metodologii jednotlivých výzkumů: využity jsou prvky zakotvené teorie a „rozumějícího rozhovoru“, nástrojem utváření a sběru dat jsou polostandardizované rozhovory, v jednom případě technika focus group. Metodologie je zde diskutována pouze stručně a je ponechána na úvaze jednotlivých autorek a autora, zda a jak ji rozvedou či doplní ve svých vlastních studiích. Následující kapitola autorek Dudové a Vohlídalové pak představuje teoretické uvedení do problematiky flexibilizace práce a s tím souvisejících rizik na pracovním trhu – marginalizace a exkluze, přičemž už částečně propojuje teorii s výsledky kvalitativních sond. Autorky zde upozorňují na tři typy flexibility – funkční, numerickou a finanční, jež umožňují firmám pružně reagovat na požadavky trhu. První typ flexibility vyjadřuje způsobilost zaměstnanců zlepšovat a obohacovat jejich vědomosti a schopnosti (například skrze školení a různé kurzy), druhá schopnost firmy přizpůsobit počty zaměstnanců a jejich pracovní dobu aktuálním potřebám (skrze nestandardní formy zaměstnání, dočasné kontrakty či outsour-

cing) a poslední označuje přizpůsobivost mezd podle ceny požadovaných schopností na aktuálním pracovním trhu. Důsledky kombinace těchto forem flexibilizace pak často rozčleňují pracovníky na „jádro“ a „periférii“, tedy na ty, kteří získávají privilegovanější a jistější pozici ve firmě a potažmo na trhu práce, a pracovníky, kteří jsou proti tlakům pracovního trhu méně odolní (s. 17). Z hlediska marginalizace na trhu práce vede flexibilizace k prohlubování propasti mezi „insidery“ – většinou vysoce kvalifikovanými pracovníky – a „outsidery“ – lidmi s nízkou kvalifikací a různými formami znevýhodnění (s. 23). Koncept tzv. „flexicurity“ pak označuje propojení flexibility pracovních trhů a sociálních jistot zaměstnanců. Ve světle těchto souvislostí se flexibilita stává dvojznačným fenoménem, který má svou „pozitivní“ dimenzi, v podobě flexibility žádoucí ze strany zaměstnance, a „negativní“ dimenzi, která se pro zaměstnance stává nežádoucí. První umožňuje skloubení práce a soukromí, druhá je vynucena zaměstnavatelem v neprospěch soukromého života zaměstnance.

Teoretická kapitola se věnuje také problematice marginalizace či exkluze znevýhodněných skupin na trhu práce a jejich diskriminaci. Je zde poukázáno na problém kumulace různých handicapů a nerovnosti (nejčastěji se mluví o třech dimenzích nerovnosti: třídních, genderových a rasových/etnických), jež vede snadněji k situaci sociální exkluze. Z těchto faktů vychází také výběr skupin, jejichž problematika je zkoumána ve druhém bloku knihy pod titulem marginalizace na trhu práce. Vybrány byly skupiny, které bývají obecně považovány za potenciálně ohrožené marginalizací: matky malých dětí, matky samoživitelky, osoby se zrakovým postižením, migrující ženy.

První blok kvalitativních studií se úžeji zaměřuje na problém flexibilizace práce a jako zkoumané skupiny jsou vybráni lidé pracující z domova pomocí výpočetní tech-

niky, manažeři, pojišťovací zprostředkovatelé a finanční poradci (obecně označení jako „pojišťovací“), řidiči dálkové dopravy a pokladní v zahraničních řetězcích. Nikde bohužel není explicitně shrnuto, proč jsou sledovány zrovna tyto profese, je pouze konstatováno, že u nich „lze očekávat významné dopady proměn pracovního trhu na soukromý, rodinný a partnerský život, které indukují možné tendence a směry vývoje české společnosti a do kterých je zároveň obtížné proniknout kvantitativními metodami (s. 12)“. Zejména u některých profesí (řidičů dálkové dopravy, „pojišťováků“) se však při analýze neukazuje nic tak závažného a nového, co by čtenář předem neočekával. Dá se předpokládat, že změny na trhu práce po roce 1989 se nějakým způsobem dotkly většiny profesí. Právě pomocí kvalitativních metod by však bylo patrně zajímavější zaměřit se na ty profese, u nichž není flexibilizace tak viditelnou a samozřejmou součástí práce jako u těchto dvou profesí.

Možná právě z důvodu výběru profese vystupuje ve svých výsledcích zřetelněji do popředí studie Marcela Tomáška orientovaná na prodavačky v zahraničních řetězcích. Jak podotýká autor, zatímco před rokem 1989 oplývala profesní skupina prodavaček do jisté míry výjimečným postavením díky přístupu k tehdy „vzácným“ zdrojům, dnes dochází z důvodů flexibility vynucené ze strany zaměstnavatele k sekundarizaci tohoto zaměstnaneckého segmentu. V rozhovorech zaznamenal autor řadu oblastí, v nichž jsou ohrožována práva zaměstnanců: od snižování úvazků navzdory rozsahu vykonávané práce, přes diskriminační praktiky při přijímání zaměstnankyň až po prodlužování pracovní doby bez finančního ohodnocení tohoto času. Jak je uvedeno v teoretické kapitole ve spojitosti s kumulací znevýhodnění, je při sledování nových fenoménů a rizik na trhu práce nutné rozlišovat různé typy aktérů. Tato skutečnost se promítla ve většině studií, ve výzkumu Tomáška specificky v tom,

že povolání pokladních (podle pozorování jeho komunikačních partnerek) vykonávaly nejčastěji mladé bezdětné ženy (často studentky ve formě brigád) a ženy starší, které již v rodinné sféře neměly tolik závazků. Naopak matky s dětmi byly nejen diskriminovány v přijímacím řízení, ale zaměstnání pokladních také častěji a rychleji opouštěly kvůli nemožnosti sladit je s péčí o závislé děti.

V úvodu knihy si autorský kolektiv klade za cíl odpovědět mimo jiné na otázku, kdo jsou „vítězové“ a „poražení“ vývoje českého pracovního trhu. Jedním ze zajímavých zjištění výzkumů je skutečnost, že na ni neexistuje jednoznačná odpověď. Ve shrnující kapitole na konci knihy konstatuje Radka Dudová, že lidé s nižšími šancemi na pracovním trhu (méně kvalifikovaní, méně flexibilní kvůli rodinným závazkům, znevýhodnění etnicitou či zdravotním postižením) jsou odsouzeni k práci na sekundárním pracovním trhu a častěji vystaveni negativní flexibilitě a naopak lidé s vyššími šancemi (výše kvalifikovaní a zároveň bez rodinných závazků či jiných znevýhodnění) mohou lépe vyjednávat se zaměstnavatelem a čerpat výhody z flexibility pozitivní. Některé sondy však ukázaly, že i flexibilita chápaná jako pozitivní, může být naplněna pouze za určitých podmínek. Na příklad u lidí pracujících z domova a manažerů představuje tato podmínka schopnost vymezit si a udržet hranici mezi časem pracovním a soukromým, což může být pro mnohé problém. Manažeri, kteří nemusí být svázáni nutností pevné pracovní doby nebo si mohou vybrat práci z domova, jsou omezeni jinými požadavky své profese (a postavení), především maximálním pracovním nasazením, které způsobuje přelévání času pracovního do času soukromého (v podobě práce po večerech a o víkendech). Podobným příkladem rozostřování hranic mezi dvěma protichůdnými dimenzemi flexibility jsou také například částečné úvazky, které mohou být vyjádřením pozitivní flexibility (v případě matek s ma-

lymi dětmi, kterým umožňují skloubit pečovatelskou roli s prací), pro jinou skupinu naopak znakem flexibility negativní (v případě pokladních v supermarketech, kdy se stávají rysem sekundarizace pracovního trhu).

Kromě motivací k jednotlivým typům zaměstnání a výhod či nevýhod dané profese (zejména vzhledem k možnostem sladění se soukromým životem), byl ve výzkumech sledován také genderový rozměr celé problematiky. Zahnutí genderového aspektu téma flexibilizace práce a sladění soukromého a pracovního života dále prohlubuje a ukazuje, že výhody a nevýhody určité profese mohou být pro muže a ženy, vzhledem k rolím, jež jsou jim tradičně připisovány, rozdílné. Jedna z důležitých motivací práce z domova byla pro ženy i muže definována jako možnost trávit více času s rodinou. V praktických důsledcích však pro ně tato skutečnost nabývá často jiných rozměrů: ženám pracujícím z domova jde především o možnost skloubit péči o dítě s prací, přičemž starost o děti je vždy přednější (práce je například odsunována až na večery). Oproti tomu muži, ač tráví celý den v domácnosti, se starosti o ni či trávení času s dětmi věnují vždy až po splnění všech pracovních úkolů. Soukromý čas je v případě mužů podřízen času pracovnímu. Pozitivní i negativní flexibilita také v mnoha případech upevňuje tradiční dělení rolí mezi partnery. Práce manažerů, která poskytuje jistou míru pozitivní flexibility a benefity v podobě vysokých finančních příjmů, zároveň vyžaduje ochotu partnerky převzít většinu prací v domácnosti a rodině, popřípadě nutnost vzdát se kvůli dětem stejného typu pracovní kariéry. Podobně tomu bylo i v případě dálkových řidičů, již však byli postiženi spíše flexibilitou negativní. Vzhledem k charakteru své práce se stávali často pouze nepřítomnými živiteli rodiny a náhrada ve formě vysokých příjmů u nich nenabývala stejného významu jako u manažerů, protože šlo často o příjmy neformální (a tedy nezapočítáva-

né do systému důchodových a jiných pojištění).

Zajímavé souvislosti ukázalo také sledování bez/dětnosti jako stavu, jenž může při zvládnání sladování pracovní a soukromé sféry přinášet určité (ne)výhody. Schopnost lépe vyvážit a naplnit požadavky flexibility na trhu práce a zároveň závazky ve sféře soukromí byla příznačná více pro rodiče (zvláště matky) než pro bezdětné. Přestože se rodičovství (mateřství) stává jedním z významných znevýhodnění na trhu práce, pečující osoby často hodnotily flexibilní formy práce jako výhodné v možnosti sladovat práci a soukromí (matky pracující z domova, ženy jako pojišťovací agentky a finanční poradkyně v čele neúplných rodin). V kontrastu s tím si bezdětní často stěžovali na kolonizaci volného času prací a vlastní neschopnost obě sféry oddělit.

I přes zajímavá zjištění, z nichž některá zde byla krátce představena, se domnívám, že publikace trpí několika nedostatky. V prvé řadě se jedná o celkovou koncepci výzkumu, jež se promítá ve struktuře i formální stránce textu. S tím pak souvisí i diskrépance mezi zvolenou metodou a jejím faktickým využitím v jednotlivých výzkumech. Jak již bylo řečeno, jsou výzkumné studie uvozeny společným teoretickým úvodem a částečně i nastíněním společné metodologie. Samostatné (i když jenom velmi stručné) teoretické úvody však předcházejí i některým dílčím studiím, jinde naopak po krátkém úvodu následuje ihned analytická část. Přestože tento postup může být vzhledem ke specifikům jednotlivých výzkumů pochopitelný, nikde není explicitně vysvětlen. Určitou nedotaženost výzkumu jako celku podtrhuje i formální nejednotnost některých dalších částí výzkumných textů, jako jsou tabulky konverzačních partnerek/partnerů a transkripce citací. Zatímco na konci některých textů jsou v tabulce uvedeny základní charakteristiky konverzačních partnerek/partnerek, u jiných textů se z nejasného důvodu bohužel

nevyskytují. Autorky a autor se rovněž neshodli na způsobu přepisu citací: zatímco někde jsou výpovědi informantů a informantek převedeny do spisovné (či spisovnější) češtiny, jinde jsou přepsány téměř doslovně. Především výpovědi řidičů dálkové dopravy jsou někdy až na hranici srozumitelnosti (například „řína“ místo „řijna“, „eli“ místo „jeli“ atp.). V samostatném textu by mohlo jít o maličkost, v knize, kde jsou za sebou řazeny výpovědi zástupců/zástupkyň různých profesí a skupin, může ve čtenáři vyvolávat (i třeba nevědomý) pocit nerovnosti mezi nimi na základě používání jazyka (řidiči kamionů jako osoby vyjadřující se ve srovnání s ostatními častěji nespisovně a nářečím).

Ke dvěma tematickým blokům je před shrnující kapitolou zařazena stať Hany Haškové, která se od ostatních textů liší obsahově i formálně. Jde v podstatě o samostatný výzkum, s vlastním rozsáhlým teoretickým úvodem. Přestože se stejně jako ostatní texty orientuje na souvislosti pracovního a soukromého života a přináší řadu bezesporu hodnotných zjištění, tematické logice ostatních příspěvků neodpovídá. Může sice sloužit jako doplnění nebo rozvedení celé problematiky, nicméně jeho zahrnutí do knihy vyznívá poněkud nepatřičně či samoúčelně a její celistvost spíše dále tříští. S tím kontrastuje i rozsah, který je tomuto příspěvku oproti ostatním studiím věnován (téměř 50 stran oproti cca 20 stranám ostatních příspěvků; citace přesahující často půl strany).

Poslední kapitola Radky Dudové (bohužel postižená překlepy), shrnuje zjištění ze všech dílčích výzkumů. Výsledky výzkumů uvádí prostřednictvím relevantní literatury do sociologického kontextu jen velmi sporadicky, spíše je prezentuje na pozadí sociálně právních souvislostí v oblasti práce a soukromí v České republice. Bez významnějšího propojení se sociologickou literaturou jsou představeny i výsledky některých jednotlivých studií. Problematická je však v odborném textu také nedostateč-

ně diskutovaná metodologie – čtenář se může pouze domnívat, jak byly na začátku knihy avizované prvky zakotvené teorie a rozumějícího rozhovoru vlastně využity. Tvorba kategorií či nové teorie, ve shodě s pravidly zakotvené teorie, je v jednotlivých studiích naplňována spíše omezeně – analýza často sklouzává k pouhému popisu dané problematiky. S tím souvisí i výběr vzorku a počet informantů/informantek zapojených do výzkumu. V zakotvené teorii je běžné se řídit teoretickou saturací vzorku, kdy sběr dalších dat již neposkytuje nový teoretický vhled nebo nové vlastnosti vytvořených kategorií. Právě častá absence kategorií, jež by mohly být teoreticky saturovány, otevírá otázku, zda by k informaci – například o způsobu života v určité profesi – nestačilo v některých případech podstatně méně konverzačních partnerů/partnerek (otázka saturace vzorku však není nikde zmíněna). Při přečtení knihy se bohužel nelze ubránit dojmu, že vzhledem k rozsahu výzkumného projektu se čtenář dozvěděl spíše málo nových nebo překvapivých souvislostí. Řada zjištění, v rozporu s kvalitativní metodologií, spíše potvrzuje, co se již předpokládá, než nabízí nové pohledy. Jedním z kamenů úrazu mohl být právě výběr zkoumaných skupin (jak už bylo částečně zmíněno). Je otázkou, zdali jsme schopni odhalit nějaké hlubší souvislosti, pokud jsou do výzkumu zahrnuty takové skupiny, u nichž se marginalizace předpokládá a ví se také, jak a na základě čeho vzniká. A to zejména tehdy, když postup výběru těchto skupin není předem dostatečně problematizován (tzn. není vysvětleno, proč je dále zkoumat).

Publikace „dává hlas“ lidem, kteří nebyvají „slyšeni“ nebo kterým není „nasloucháno“. S poukazem na způsoby diskriminace na trhu práce zároveň upozorňuje na skutečnosti, které nejsou běžně veřejně či mediálně prezentovány (což však zároveň neznamená, že se o nich neví). V tomto tkví bezesporu jeden z největších přínosů

knihy. Vzhledem k odbornému zaměření autorek a autora publikace bych nicméně očekávala hlubší a propracovanější propojení metodologie, analýzy a teorie a větší důraz na sociologickou relevanci výsledků.

Michaela Bartošová

Poznámka

Recenze byla zpracována s podporou Ministerstva školství, mládeže, a tělovýchovy – výzkumný záměr „Reprodukce a integrace společnosti“ (MSM0021622408).

Lois McNay: *Against Recognition*

Cambridge, UK, Malden, MA, Polity Press 2008, 232 s.

Lois McNay, profesorka na Katedře politiky a mezinárodních vztahů University of Oxford, vo svojej poslednej knihe *Against Recognition* (Proti uznaniu) kriticky skúma jednu z dominantných paradigiem súčasnej sociálnej a politickej teórie, paradigmu uznania. Štyri z piatich kapitol knihy sú dôkladným rozborom rôznych zlyhaní, skratkovitých argumentačných postupov, odhaľovaním neoprávnených nárokov rôznych teoretických rozpracovaní uznania ako deskriptívneho nástroja aj normatívnej teórie. Posledná kapitola načrtáva spôsob, ktorým by sa sociálna teória mohla pohnúť „za“ uznanie. V tejto recenzii zhŕňam len niektoré z námietok McNay, vyústeniu jej argumentácie v Bourdieuovom chápaní konania sa venujem len okrajovo. V intelektuálnom prostredí, v ktorom sú publikované aj diskutované práve teórie uznania, komunitarizmu, komunikatívneho konania a politickej teórie vôbec (mám na mysli najmä rozsiahlu edíciu nakladateľstva Filozofického ústavu AV ČR – Filozofia „Filosofie a sociální vědy“, predtým „Moralní a politická filosofie“), je přínosné predstaviť ich feministickú kritiku, ktorou sa zaoberá a ďalej ju rozširuje McNay.

Argumentácia McNay vychádza z tvr-